

פרשת תרומה - כפייה לעומת חופש

שתי מגמות

1. שמות פרק כה, א-ג

(א) וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ לִי תְרוּמָה מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְבְּנוּ לָבוֹ תִקְחוּ אֶת הַתְּרוּמָתִי: (ג) וְזֹאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִקְחוּ מֵאֵתָם זָהָב וְכֶסֶף וְנֹזָזָה:

אמרו רבותינו שלש תרומות אמורות כאן, אחת תרומת בקע לגלגלת, שנעשו מהם האדנים, כמו שמפורש בלילה פקודי (שמות לח כו - כז), ואחת תרומת המזבח בקע לגלגלת לקופות לקנות מהן קרבנות זכור, ואחת תרומת המשכן נדבת כל אחד ואחד

2. כלי יקר שמות פרק כה

ולפי ששתי תרומות הראשונות הן חובה וכופר נפש כמו שנאמר (שמות ל טו) לכפר על נפשותיכם וכתוב (יחזקאל יח ד) הן כל הנפשות לי הנה, ובחסד הא-ל יתברך הוא לוקח בקע לגולגולת תמורת הנפש על כן נאמר בראשונה ויקחו לי ובשניה תרומתי כי שם ה' נקרא עליהם, אבל השלישית שאינה חובה לא יחסה אל ה' יתברך ותלאה במתנדבים שנאמר וזאת התרומה אשר תקחו מאתם כי היא תלויה בהם, וזה שאמר מאתם ולא מאת ה' היתה זאת חובה:

3. דעת זקנים מבעלי התוספות שמות פרק כה פסוק ג

זהו וקסוף ונחשת. וכנגדן יש לרקות צעולם לוחה שלדס עושה כשהוא כריא נחשת לו כזהב כשהוא חולה ונתון מעכשיו נחשת לו ככסף כשהוא נתון לאחר המיתה נחשת לו כנחשת.

4. תלמוד בבלי מסכת שבת דף פח עמוד א

ויתיצבו בתחתית ההר, אמר רב אבדימי בר המא בר חסא: מלמד שכפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כנגינתו, ואמר להם: אם אתם מקבלים התורה - מוטב, ואם לאו - שם תהא קבורתכם.

5. שמות פרק כד פסוק ז

וַיִּקְחוּ סֹפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיֹּאמְרוּ כָּל אִשְׁרֵי דְבַר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע:

תנא דבי אליהו אליהו רבה (איש שלום) פרשה יז

וכיון שקיבלו ישראל מלכות שמים בשמחה ואמרו, כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז), מיד אמר הקדוש ברוך הוא למשה, דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה

מטרת המשכן

6. שמות פרק כה פסוק ח

וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנֹתַי בְּתוֹכָם:

ועשו לי מקדש - ועשו לשמי בית קדושה:

7. יחי ראובן שמות עמוד תקנד

המפרשים שואלים מדוע "לשמי" דוק? הרי ידועה הגמרא: "לעולם יעשה אדם תורה ומצוות שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה" וכידוע, יש כמה מדרגות ב"לא לשמה" הדרגה הפחותה והגרועה, מי שעושה מצוות ותורה על מנת לקנטר, שעל כך נאמר - מוטב לו שלא יצא לאויר העולם, אבל "לא לשמה" הרגיל, מותר וצריך ללמוד כך ש"מתוך שלא לשמה בא לשמה". מדוע שונה ההלכה במשכן מכל התורה והמצוות, שבהם נאה ויאה גם עשיה שלא לשמה? כי שם הוא המקום להשראת השכינה, והשראת השכינה חייבת להבנות מתוך כונה לשמה בלבד

8. נפש החיים שער א - הערות פרק ד

ולדרכינו י"ל ג"כ שר"ל אל תחשבו שתכלית כוונתי הוא עשיית המקדש החיצוני. אלא תדעו שכל תכלית רצוני בתבנית המשכן וכל כליו. רק לרמוז לכם שממנו תראו וכן תעשו אתם את עצמיכם שתהיו אתם במעשיכם הרצויים כתבנית המשכן וכליו. כולם קדושים ראויים ומוכנים להשרות שכינתי בתוכם ממש. זהו ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם דייקא שככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן וגו'. תכלית כוונתי שכן תעשו את עצמיכם.

9. מלכים א פרק יב, ג-ד

(ג) וַיִּשְׁלָחוּ וַיִּקְרָאוּ לוֹ וַיָּבֹאוּ וַיִּבְּאוּ יִרְבֵּעַם וְכָל קָהָל יִשְׂרָאֵל וַיִּדְבְּרוּ אֶל רֹזֵבֶעֶם לֵאמֹר: (ד) אֲבִיךָ הִקְשִׁיהָ אֶת עַלְוָנוּ וְאֵתָהּ עֲתָה הִקָּל מֵעֲבֹדֶת אֲבִיךָ הִקְשִׁיהָ וּמַעַלְלוֹ הַכֹּהֵן אֲשֶׁר נָתַן עֲלֵינוּ וְנַעֲבֹדָהּ: מלבי"ם

וידוע שיש שני מיני ממלכות, א[ממלכת מוגבלת, שאין המלך יכול לעשות דבר רק עפ"י הסכמת העם ונבחריהם וע"פ נמוסי המדינה, וכן אינו יכול להכביד עליהם עבודה ומסים בלא דעתם. ויש ממלכה בלתי מוגבלת, שהמלך שמשתרר לבדו כחפצו ויכול להעמיס עליהם עבודה ומסים כפי שירצה מבלי לשאול דעתם, כי כולם עבדיו, ויכריחם לעבוד עבודתו ע"י שיכביד העול ההיינו שיקצוב עונשים קשים ומרים להבלתי שומע בקולו. ותחלת התהוות מלכות ישראל בימי דוד היתה ממלכה מוגבלת, ושלמה התחזק למלוך בעצמו ממלכה בלתי מוגבלת, ולכן נתן עליהם עול קשה שכל הממרה פיו יומת אף שיצוה דברים הבלתי נאותים לטובת הכלל, ועי"ז היה לו כח להכביד העבודה

10. מלכים א פרק יב, ו-ח

(ו) וַיִּוָּעַץ הַמֶּלֶךְ רֹזֵבֶעֶם אֶת הַזִּקְנִים אֲשֶׁר הָיוּ עֹמְדִים אֵת פְּנֵי שַׁלְמֹה אֲבִיו בְּהִיתוֹ זֶה לֵאמֹר אִיךָ אֲתָם נוֹעֲצִים לְהַשִּׁיב אֶת הָעָם הַזֶּה דְבַר: (ז) וַיִּדְבֹר וַיִּדְבְּרוּ אֵלָיו לֵאמֹר אִם הַיּוֹם תִּהְיֶה עֲבָד לָעָם הַזֶּה וְעֲבַדְתֶּם וְעֲנִיתֶם וְדַבַּרְתֶּם אֵלֵיהֶם דְּבָרִים טוֹבִים וְהָיוּ לָךְ עֲבָדִים כָּל הַיָּמִים: (ח) וַיַּעֲזֹב אֶת עֲצַת הַזִּקְנִים אֲשֶׁר יַעֲזֹהוּ וַיִּוָּעַץ אֶת הַיְלָדִים אֲשֶׁר נָדְלוּ אֵתוֹ אֲשֶׁר הָעֹמְדִים לְפָנָיו: ... (י) וַיִּדְבְּרוּ אֵלָיו הַיְלָדִים אֲשֶׁר נָדְלוּ אֵתוֹ לֵאמֹר כֹּה תֹאמַר לָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר דְּבַרוּ אֵלֶיךָ לֵאמֹר אֲבִיךָ הַכֹּהֵן אֶת עַלְוָנוּ וְאֵתָהּ הִקָּל מֵעֲלֵינוּ כֹּה תִדְבֹר אֵלֵיהֶם קְטָנֵי עֵבֶה מִמִּתְנֵי אֲבִי: (יא) וְעֲתָה אֲבִי הַעֲמוּס עֲלֵיכֶם עַל כֹּהֵן וְאֲנִי אוֹסִיף עַל עַלְכֶם אֲבִי יִסֵּר אֶתְכֶם בְּשׁוֹטִים וְאֲנִי אִיסֵּר אֶתְכֶם בְּעֹקֶרְבַּיִם:

11. שיג ושיח עמוד 224

הזקנים, יועציו לשעבר של שלמה, הציעו לרחבעם להיענות לבקשת העם ... אלא שרחבעם העדיף לשעות לעצת יועציו שלו, הצעירים הפזיזים בני גיחו ולהתעלם מעצת הזקנים. הוא הודיע לעם שהוא לא יקל מהנטל, ולא זו בלבד אלא שהוא אף יכביד עליו: "אבי העמיס עליכם עול כבד - ואני אוסיף על עלכם, אבי יסר אתכם בשוטים - ואני איסר אתכם בעקרבים. ברגע זה נחתם גורלו... המקדש נועד לעמוד בלבה הגיאוגרפי והרוחני של אומה שה' הוציא מעבדות לחירות. בהתאם לכך, אמונת ישראל נועדה להיות ביטוי לחופש. המקדש היה צריך להיבנות בתרומות של נדבה ורצון טוב, כמו המשכן. אין זה פרט מנהלתי שולי, אלא לב לבו של המיזם כולו. אמונה שנכפית איננה אמונה. עבודת אלוקים כפויה איננה עבודת אלוקים. מקדש שנבנה בעבודת כפייה עומד בניגוד לעצם טיבו של אלוקי ישראל שהוא מוקדש לו אין זה מקרי, אפוא, כי אם מהותי עד מאד, שבית האלוקים הראשון - קטן, שברירי, ארעי, היפוכה של תפארת המקדש - נבנה בתרומות חופשיות של נדבת לב. כי אלוקים שוכן לא בבית עץ ואבן, אלא בנפשם ובתודעתם של בני אדם חופשיים. לא במפעלי בנייה כבירים נמצא אותו, אלא בלבבות של מבקשי פניו.

צריך שיהיה קיים רצון בסיסי

16. אור שמח הלכות ממרים פרק ד

הא דמכין אותו עד שתצא נפשו הוא משום שמא יקיים את המצוה ויטול הלולב ויעשה סוכה, אבל אם ברי לן שע"י ההכאה זו לא יעשה המצוה אסור לנו לנגוע אפילו בשער

17. רמב"ם הלכות ממרים פרק ג

במה דברים אמורים באיש שכפר בתורה שבעל פה במחשבתו ובדברים שנראו לו, והלך אחר דעתו הקלה ואחר שרירות לבו וכופר בתורה שבעל פה תחילה כצדוק ובייתוס וכן כל התועים אחריו, אבל בני התועים האלה ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו בין הקראים וגדלו אותם על דעתם, הרי הוא כתינוק שנשבה ביניהם וגדלוהו ואינו זריז לאחוז בדרכי המצות שהרי הוא כאנוס ואף על פי ששמע אח"כ [שהוא יהודי וראה היהודים ודתם הרי הוא כאנוס שהרי גדלוהו על טעותם] כך אלו שאמרנו האוחזים בדרכי אבותם הקראים שטעו, לפיכך ראוי להחזירן בתשובה ולמשכם בדברי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה.

18. הרב יהודה שביב

יש המשתמשים ברמב"ם זה להצדקת כפייה דתית ככלל, אך ספק אם נכונים הדברים לגבי קהלים ויהודים שאין אצלם המוכנות הבסיסית לקבלת עול תורה ומצוות. אך יש בכך צידוק לגבי כפייה חברתית, שכן באורח בסיסי כל אדם בחברה מבין את הצורך שבקיום משטר חברתי ובאורח בסיסי מקבל עולו של משטר כל שהוא, והרי זה כמסירת מודעה למפרע לגבי ההתנגדות שלו לדברים מסוימים בישובים קהילתיים המיושבים על ידי שומרי מצוות יש בכך גם צידוק לכפייה כל שהיא בעניינים של הלכה ועל ידי גורמי הלכה, שהרי ישנה מוכנות טרומית לקבל אול מצוות ולשמוע לדברי חכמים

19. תוספות מסכת שבת דף פח עמוד א

כפה עליהן הר כניגית – ואף על פי שצנר הקלימו נעשה לנשמע שמה יהיו חוזקים כשילאו האש הגדולה שילאחה נשמתן

20. תלמוד בבלי מסכת שבת דף פח עמוד א

ויתיצבו בתהיתית ההר, אמר רב אבדימי בר חמא בר חסא: מלמד שכפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כניגית, ואמר להם: אם אתם מקבלים התורה – מוטב, ואם לאו – שם תהא קבורתכם. אמר רב אחא בר יעקב: מכאן מודעה רבה לאורייתא. אמר רבא: אף על פי כן, הדור קבלוה בימי אחשוורוש. דכתיב קימו וקבלו היהודים, קיימו מה שקיבלו כבר.

טטוס קוו על פי מגילת אסתר...

21. אסתר פרק א, י-יא

(י) בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי כְּטוֹב לֵב הַמֶּלֶךְ בֵּינָן אָמַר לְמֵהוּמָן בְּנֵתֵא זֶרְבוּנָא בְּנֵתֵא וְאַבְנֵתֵא אֶתֶר וְכַרְסֵי שִׁבְעַת הַסְּרִיסִים הַמְשִׁרְתִּים אֶת פְּנֵי הַמֶּלֶךְ אֲזוּשְׁוֹרֵשׁ: (יא) לְהַבִּיא אֶת וְשֵׁתֵי הַמֶּלֶכָה לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ בְּכֶתֶר מְלָכוֹת לְהִרְאוֹת הָעַמִּים וְהַשְּׂרִים אֶת יְפִיָּה כִּי טוֹבֵת בּוֹרְאָה הִיא:

רש"י

(י) ציוס השביעי – כנזתינו למנו סנת היה:

22. תלמוד בבלי מסכת מגילה דף יב עמוד ב

במדה שאדם מודד בה מודדין לו. מלמד שהיתה ושתי הרשעה מביאה בנות ישראל ומפשיטין ערומות ועושה בהן מלאכה בשבת. היינו דכתיב אחר הדברים האלה כשך חמת המלך אחשוורוש זכר את ושתי ואת אשר עשתה ואת אשר נגזר עליה, כשם שעשתה – כך נגזר עליה.

23. תלמוד בבלי מסכת מגילה דף יב עמוד א

שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחאי: מפני מה נתחייבו שונאייהו של ישראל שבאותו הדור כליה? אמר להם: אמרו אתם! – אמרו לו: מפני שנהגו מסעודתו של אותו רשע.

ביאור הכפייה שהיה במתן תורה

12. עין איה שבת ב עמוד

החופש הרצוני הוא תוכן מיוחד לשכלל על ידו את הכשרון המוסרי אשר לאדם, ומפני כך יש לו שליטה מיוחדת בגבולו וחוגו. אבל עצמיות הרצון בעצמו הוא התוכן המהותי של האדם, ועליו ביסודו לא שייך לומר שום תואר של חופש. אין אנו בני חורין לרצות או לא לרצות. הרצון הוא עצם החיים, והחיים הינם מצויים בנו שלא בבחירתנו. אנו שולטים רק על הטיית הרצון לאחד מן הצדדים, לימין או לשמאל, כאן יש יד הבחירה. ואם התורה היתה רק מתפשטת על התוכן המוסרי, של האדם, היה הדבר ראוי שתנתן בבחירה חפשית גמורה, אבל באמת התורה היא הבעתה של העצמיות המהותית של האדם, כפי מה שהיא. העברת התורה היא התנכרותו של האדם, שמתנכר מעצמו, ומשנה את טבעו להרע ... על כן ראוי הדבר שתתגלה התורה התגלות מהותית, התגלות שורש הרצון, ולא התגלות ענפי הרצון.. וזוהו מסתעפת גם כן הידיעה שאין התורה תוכן פרטי לישראל, וממילא שאין ישראל מציאות פרטית בעולם. אלא הכל נארג ונמוג מתוך התמציות של כללות ההויה, אם כן הכל מכריח ודוחק

13. ספר נצח ישראל פרק יא

וביאור ענין זה, אף על גב שכבר אמרו "נעשה ונשמע" (שמות כד, ז), ואם כן למה הוצרך לכפות עליהם הר כניגית. אלא הטעם כי קבלת התורה הכרחי, ואילו היו מקבלים עליהם את התורה מרצונם, היו סבורים כי הדבר תולה בדתם, ואפשר שיהיה פירוד לדבר זה, שאם לא ישמרו התורה יהא בטול לנתינתה. אבל עתה שהיתה קבלת התורה הכרחי, אם כן אי אפשר שיהיה בטול והסרה לדבר זה

האם יש מקום לכפייה במצוות מעשיות

14. אפריון שמות פרק כג

כפה השי"ת את ההר כניגית ואמר להם אם תקבלו כו' מוטב כו', וזאת הכפייה כבר אמרנו כי לא הכרח שמה אלא רצון, כי הכל הולך אחר המעמיד והיא הצורה הדברייית שבאדם הישראלי האצולה ממרומים, ותארוה האלקיים בחלק אלו-ה ממעל, אשר מצד זה במצותיו חפצה מאוד, ואומרת משכני אחריו נרוצה וגו' עכ"ל האפיקי יהודה וע"ש עוד: ולפי"ז י"ל שזוהו שדייק כופר נפשו, כלומר הן אמת כי כפי הנראה לכאורה אינם צריכים כפרה על מעשה העגל, כיון שגוף הענין קבלת התורה היתה בכפייה ויש להם טענת אנוסים היינו, ואולם אחרי ההבנה בתכונת הנפש הישראלי יובן כי צריכין כפרה, שהרי כיון שהנפש הישראלי הוא חלק אלו-ה ממעל וחפץ במצות ה' ובתורתו, אלא שהגוף החומרי ה' מעכב ולא ה' הכפייה כי אם להסיר את המסית והמדית, א"כ ודאי צריכין כופר

15. רמב"ם הלכות גירושין פרק ב הלכה כ

מי שהדין נותן שכופין אותו לגרש את אשתו ולא רצה לגרש, בית דין של ישראל בכל מקום ובכל זמן מכין אותו עד שיאמר רוצה אני ויכתוב הגט והוא גט כשר ... ולמה לא בטל גט זה שהרי הוא אנוס בין ביד גוים בין ביד ישראל, שאין אומרינו אנוס אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחוייב מן התורה לעשותו כגון מי שהוכה עד שמכר או נתן אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה או לעשות עבירה והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו או עד שנתרחק מדבר שאסור לעשותו אין זה אנוס ממנו אלא הוא אנוס עצמו בדעתו הרעה. לפיכך זה שאינו רוצה לגרש מאחר שהוא רוצה להיות מישראל רוצה הוא לעשות כל המצות ולהתרחק מן העבירות ויצרו הוא שתקפו וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני כבר גרש לרצונו.

מתי מחליט הקב"ה להתנהג בכפייה ומתי נותן לנו את המקום לבחור?

5 – לפני שאנו עונים על השאלה, עלינו לשאול שאלה נוספת, לאחר שמשנה קורא את באוזני העם את ספר הברית, בני"מ משיבים "ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע", נמצא שבני"מ קיבלו את התורה מרצון, אם כן לשם מה היה צריך לכפות עליהם את ההר כגיגית? נחזק את השאלה מדברי "תנא דבי אליהו: כיון שקיבלו ישראל מלכות שמים בשמחה ואמרו, כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, מיד אמר הקב"ה למשה - דבר אל בני"מ ויקחו לי תרומה. מדבריו משמע שההתעוררות הפנימית של בני"מ בקבלת התורה מרצון היא זו שזכתה אותם בנתינת התרומה למשכן מרצון. נחזור ונשאל מה היא הכפייה עליה דבר רב אבדימי?

מטרת המשכן

6-8 – כדי להבין את היחס בין כפייה לבחירה, ראשית, עלינו לברר מהי מטרת המשכן.

בפרשתנו נאמר: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". ומפרש רש"י "ועשו לשמי בית קדושה". מדברי רש"י מתבאר שה"לשמה" בבניית המשכן והמקדש הוא תנאי מעכב. הקשה ה'יחי ראובן' הרי חז"ל אמרו כלל ידוע בשמירת המצוות "לעולם יעשה אדם תורה ומצוות שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה"? אלא אומר ה'יחי ראובן' שהמשכן הוא המקום להשראת שכינה, והשראת השכינה חייבת להבנות מתוך כונה לשמה. מטרת המצוות זה לקיים את הציווי האלוקי, ודאי שקיום המצוות מתוך כוונה לשמה גדול יותר מקיום מצוות מתוך כוונה שלא לשמה, אבל הכוונה לא מעכבת, יש ערך למצוות גם כשהן נעשות מתוך שלא לשמה. במשכן ובמקדש הדברים אינם כן, הבנייה חייבת להיות לשמה משום שהמטרה היא השראת שכינה וללא כוונה "לשמי" אין השראת שכינה. במשפט אחד נאמר שההבדל בין המשכן לקיום המצוות הוא שה"לשמה" במשכן היא המטרה וחייבת להיות קיימת כבר בראשית הדרך, בשלב הבנייה. וה"לשמה" במצוות היא מעלה. דברים מעין אלו מובאים גם בנפש החיים. לכאורה היה צריך לומר "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכו", אם כן למה נאמר "בתוכם", אלא שתכלית המשכן אינו עשיית המקדש החיצוני, אלא לרמוז לאדם שכל אדם יעשה עצמו כמשכן, כשם שהמשכן וכליו ראויים להשראת שכינה כך על האדם מוטלת החובה להכין עצמו להשראת שכינה, לכן נאמר "בתוכם" כלומר בני"מ. להשראת שכינה אנו זכאים רק כאשר יש את בחינת ה"לשמה"!!

9-11 – נקפוץ בשנים לתקופת שלמה ונראה דבר מעניין. אחת התקופות ואולי התקופה הזוהרת ביותר של עם ישראל היתה בימיו של שלמה. בית המקדש נבנה, הכלכלה שגשגה, קשרי חוץ וקשרי פנים היו מופת לעולם כולו. כל זמן שלמה היה בחיים זה הצליח, אבל לאחר פטירתו עלה בנו רחבעם לשלטון ושם מתברר שהרבה מההצלחה היתה חיצונית, אבל בתחושה הפנימית עם ישראל שמר הרבה בבטן. את התחושות בטן בני"מ אומרים לרחבעם בצורה גלויה - "אביך הקשה את עולנו ואתה עתה הקל מעבודת אביך הקשה ומעולו הכבד אשר נתן עלינו". המלבי"ם מסביר שיש שני מיני מלכות, יש מלכות מוגבלת ומלכות בלתי מוגבלת. מלכות מוגבלת היא מלכות שהמלך לא יכול לעשות דבר ללא הסכמת העם כדוגמת מלכות דוד לעומת מלכות בלתי מוגבלת בה המלך מעמיס על העם עבודה ומיסים כפי שירצה מבלי לשאול את דעת העם כדוגמת מלכות שלמה.

24. תלמוד בבלי מסכת מגילה דף יג עמוד א
ואת שבע הנערות וגו' – אמר רבא: שהיתה מונה בהן ימי שבת. וישנה ואת נערותיה וגו', אמר רב: שהאכילה מאכל יהודי.

25. אסתר פרק ד, טז
(טז) לָךְ כְּנֹס אֶת כָּל הַיְהוּדִים הַנִּמְצְאִים בְּעוֹשֵׁן וְצוּמוֹ עִלִּי וְאֵל תֹּאכְלוּ וְאֵל תִּשְׁתּוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לִלְלָה וַיּוֹם גַּם אֲנִי וְנַעֲרֹתַי אֲצִימָם כֵּן וְכֵן אָבֹא אֶל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר לֹא כֹדֶת וְכֹאֲשֶׁר אֲבָרְתִי אֲבָרְתִי:

26. תלמוד בבלי מסכת מגילה דף טו עמוד א
אמר רבי אבא: שלא כדת היה, שבכל יום ויום עד עכשיו (נצטלתי צ'אונס).
באונס, ועכשיו (מכאן ואילך מדעת). ברצון. וכאשר אבדתי אבדתי – כשם שאבדתי מבית אבא כך אובד ממך (וואסורה אני לך, לאשת ישראל ש'אנאסה מותרת לבעלה, ובלאון – אסורה לבעלה).

סיכום

בס"ד

פרשת תרומה - כפייה לעומת בחירה

שתי מגמות

1-4 – פרשתנו פותחת במצוות תרומה – "דבר אל בני"מ ויקחו לי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי. וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחשת". בפסוקים מוזכרת המילה 'תרומה' שלוש פעמים. חז"ל למדו שיש כאן שלוש תרומות שונות, תרומת בקע לגולגולת ממנה נעשו האדנים, תרומת המזבח בקע לגולגולת לקנות קורבנות ציבור. ותרומת המשכן נדבת כל אחד ואחד. מבואר ששתי תרומות היו חובה ותרומת המשכן היתה באה מבחירה. הכלי יקר מדייק זאת מהפסוקים. שתי התרומות הראשונות שהם חובה מיוחסות לקב"ה, בראשונה נאמר "ויקחו לי תרומה", בשניה - "תרומתי" והשלישית שבאה מבחירתו של האדם מיוחסת לנותן התרומה "התרומה אשר תקחו מאתם", כלומר מאתם ולא מאת ה'.

בתרומת המשכן שהיתה מבחירה היו רמות שונות של כוונה. ה'דעת זקנים' למד זאת בדרך רמז מהנאמר "זהב וכסף ונחשת". יש ג' מיני צדקות בעולם: 1. צדקה שאדם עושה כשהוא בריא והיא בבחינת זהב. 2. צדקה שאדם עושה כש"ע" יש חולי בביתו והיא בבחינת כסף. 3. צדקה שאדם עושה לאחר מותו והיא בבחינת נחושת. בתרומת המשכן ריבונו של עולם רוצה שהכל יהיה בחירי, גם עצם הנתינה וגם סכום הנתינה. אנו רואים שבבניית המשכן לא היתה שום כפייה, להפך, הקב"ה רצה שכל הנתינה תהיה רק מתוך רצון טוב. לעומת זאת כשאנו חוזרים לפרשת יתרו שם נאמר "ויתיצבו בתחתית ההר" ובגמרא אמר רב אבדימי בר חמא חסא - מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית ואמר להם: אם אתם מקבלים את התורה מוטב, ואם לאו – שם תהא קבורתכם. כאן אנו נפגשים בהנהגה שונה לחלוטין – הנהגה של כפייה. ואם כן

אחרות, כוח הבחירה של האדם אינו חל על צרכים קיומיים, אדם לא יכול להחליט שהוא מפסיק לנשום, זה פשוט לא ילך משום שהנשימה היא צורך קיומי, גם הרצון של האדם הוא צורך קיומי ובאותה מידה גם התורה היא צורך קיומי. אומר בזהירות שלא נראה שהכוונה לקיום המצוות בפועל אלא לקשר העמוק שקיים בין עם ישראל לתורה הקדושה, הקשר הזה קיים בין אצל אנשים שומרי תורה ומצוות ובין אצל אנשים שאינם שומרי תורה ומצוות. גם אם יש יהודי שאינם מודעים לקשר הזה, אפילו הכי בתוך תוכן הקשר הזה קיים בהם משום שללא הקשר הזה אין להם קיום. לפי הסבר זה אין קושיא מדוע לאחר שישראל אמרו "נעשה ונשמע" נצרך גם לכפות עליהם את התורה, משום שאמירת "נעשה ונשמע" היא עניין אחד וכפיית התורה היתה על עניין אחר. "הנעשה ונשמע" היה על קיום המצוות והכפייה היתה על החיבור העמוק שבין התורה לישראל.

האם יש מקום לכפייה במצוות מעשיות

14-15 - הרב גנצפריד בספרו אפריון מסביר שה"כפייה" במעמד הר סיני, אין פירושה הכרח אלא גילוי הרצון הפנימי. האדם מורכב מגוף ונפש, הנפש מחפשת רוחניות וחפצה במצוות ה' ובתורתו ואילו הגוף מושך לכיוון החומר ומעכב. הכפייה במעמד הר סיני באה לגלות ולחשוף את הרצון הטהור של הנפש שפעמים עטוף בקליפות מחמת שהנפש נתונה בגוף. נמצא שהכפייה במציאות זו לא רק שאינה הכרח אלא היא גילוי הרצון הפנימי. מדברים אלו אנו מבינים שבאמת כפייה ללא רצון בסיסי אין בה תועלת אלא רק נזק לעומת כפייה הבאה על גבי רצון בסיסי היא מחויבת משום שהיא מקלפת את המעכבים הגורמים לרצון להישאר חבוי. כשאנו מעיינים ברמב"ם אנו מבינים עד כמה דבריו של הרב גנצפריד מוכרחים. הרמב"ם בהלכות גירושין פוסק שמי שמצד הדין נותן שכופין אותו לגרש את אשתו והוא אינו רוצה לגרשה בית דין מכים אותו עד שיאמר רוצה אני ויכתוב גט והגט כשר. הרמב"ם שואל למה לא בטל הגט, הרי סוף סוף הגט ניתן באונס? ומתוך שאונס הוא דווקא במציאות שלחצו ודחקו אותו לעשות דבר שאינו מצווה בתורה, אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה או לעשות עבירה והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו אין זה אנוס אלא הוא אנס עצמו בדעתו הרעה!!!

16-19 - נעצור ונשאל, האם דברי הרמב"ם רלוונטים גם לימינו אנו? האם מישהו מעלה בדעתו שאדם שאינו שומר תורה ומצוות וכלל לא יודע מה זה תורה ומצוות, בתוך תוכו הוא רוצה לשמור תורה ומצוות? אולי בצד הסגולי כן, אבל הרמב"ם לא מדבר על סגולה, הרמב"ם מדבר על רצון מעשי שקיים אצל האדם אלא שהוא מכוסה באבק והכפייה עוזרת להסיר את האבק ולגלות את הרצון. ובאמת האור שמח בהלכות ממרים מבהיר שוודאי מה שהרמב"ם הורה להכות עד שיאמר רוצה אני, אמור רק באדם שיש סיכוי שיקיים את המצווה, אבל ביהודי שבריא לנו שעל ידי ההכאה לא יעשה המצווה אסור לנו לנגוע בו אפילו בשערו. יוצא מדברי ה'אור שמח בהבנת הרמב"ם שכפייה שמשמעותה גילוי הרצון פועלת אך ורק על אדם שהרצון הבסיסי לקיים תורה ומצוות קיים בו, אך אצל אדם שהרצון הבסיסי לא קיים בו הכפייה לא רק שלא תועיל אלא תזיק. הדברים מפורשים ברמב"ם בהלכות ממרים.

בתקופת שלמה חלק גדול מהעול היה גביית מיסים גדולים לטובת בניין בית המקדש. לאחר שרחבעם שומע את בקשת העם הוא מתייעץ עם הזקנים, והם מיעצים לו להקל מעל העם - "אם היום תהיה עבד לעם הזה ועבדתם ועניתם ודברת אליהם דברים טובים והיו לך עבדים כל הימים", הזקנים הם היועצים של שלמה ומדבריהם אנו מבינים שהיה להם ביקורות על התנהלות שלמה והם מיעצים לרחבעם לעבור משיטת מלכות בלתי מוגבלת לשיטת מלכות מוגבלת. רחבעם כידוע לא שומע בעצתם והולך לקבל עצה מהילדים, הם מורים לו לעשות את ההפך הגמור: "כה תאמר לעם הזה..... אבי העמיס עליכם עול כבד ואנו אוסיף על עולכם, אבי יסר אתכם בשוטים ואני איסר אתכם בעקרבים". התוצאה ידועה לכל, בימי רחבעם היתה המרידה הגדולה ומלכות ישראל התפצלה לשתיים, מלכות ישראל ומלכות יהודה. הרב זקס עומד על הנקודה השורשית שהביאה לחורבן - המקדש נועד לעמוד בלבה הגיאוגרפי והרוחני של אומה שה' הוציא מעבודות לחירות. בהתאם לכך, אמונת ישראל נועדה להיות ביטוי לחופש. המקדש היה צריך להיבנות בתרומות של נדבה ורצון טוב, כמו המשכן. אין זה פרט מנהלתי שולי, אלא לב לבו של המיזם כולו. אמונה שנכפית איננה אמונה. עבודת אלוקים כפוייה איננה עבודת אלוקים. מקדש שנבנה בעבודות כפוייה עומד בניגוד לעצם טיבו של אלוקי ישראל שהוא מוקדש לו... אין זה מקרי, אפוא, כי אם מהותי עד מאד, שבית האלוקים הראשון - קטן, שברירי, ארעי, היפוכה של תפארת המקדש - נבנה בתרומות חופשיות של נדבת לב. כי אלוקים שוכן לא בבית עץ ואבן, אלא בנפשם ובתודעתם של בני אדם חופשיים. לא במפעלי בנייה כבירים נמצא אותו, אלא בלבבות של מבקשי פניו.

ביאור הכפייה שהיה במתן תורה

על אף שהבנו שבמצוות יש כביכול מקום לכפייה משום ש"הלשמה" אינו מעכב מכל מקום סוף סוף הכפייה מביאה לריחוק ויותר גרוע מכך, כביכול היא לוקחת מהאדם את זכות הבחירה הבסיסית שלו. אחד מהדברים המשמעותיים ביותר בהם נבדל האדם משאר הברואים זו היכולת לבחור, הכפייה כביכול מנטרלת את כוח הבחירה של האדם ואם כן מה המקום שלה בעבודת ה'?

12-13 - הרב זצ"ל בעין איה מסביר שנקודת הבחירה קיימת במה לרצות אבל לא באם לרצות. הרצון בעצמיותו הוא התוכן המהותי של האדם, הרצון הוא עצם החיים והחיים מצויים בנו שלא בבחירתנו. אנו שולטים רק על הטיית הרצון לאחד מן הצדדים. וכשם שהרצון שייך למהות החיים, כך גם התורה שייכת למהות החיים. ללא קיום התורה אין לנו חיים. אדם שכביכול בוחר להיות מנותק מתורה הוא אדם שמתנכר למהות שלו עצמו ומשנה את טבעו להרע. נתינת התורה בכפייה בא להורות לנו שהתורה היא מהות החיים שלנו ובאמת אין לנו יכולת לבחור להיות מנותקים מהתורה. על פי יסוד זה מתרץ המהר"ל את השאלה שהקשנו בתחילת השיעור, לשם מה היה צריך לתת את התורה בכפייה אם ישראל כבר הקדימו ואמרו "נעשה ונשמע"? אלא שאם היו ישראל מקבלים את התורה מרצונם היו סבורים שקבלת התורה תלויה בדעתם וכשיחליטו לא לשמור את התורה יהיה כביכול ביטול לנתינתה, אבל לאחר שקיבלו את התורה בהכרח הובהר להם שלא יתכן שיהיה בטול לתורה. ונראה שכוונתו לומר כדברי הרב זצ"ל שהתורה היא מהות החיים וכלל לא נכנסת בשאלת הבחירה. במילים

סטטוס קוו על פי מגילת אסתר

קעת ננתח את המציאות בה אנו חיים וננסה להביא הגדרה מדויקת ואולי להבין כיצד נכון להתנהל וכיצד נכון לא להתנהל.

נחזור לשנת 1947. בן גוריון ראש הסוכנות היהודית שולח מסמך המכונה "מסמך הסטטוס קוו" ל"אגודת ישראל". במסמך הוצגו עמדת הנהלת הסוכנות ביחס לענייני דת ומדינה. המכתב נשלח כדי להגיע להבנה עם אגודת ישראל על מנת שייסעו בהקמת מדינת ישראל.

הסטטוס קוו נגע בארבעה תחומים בנושא דת - שבת, חינוך, כשרות, ונישואים. את הגדרים קבע בן גוריון יחד עם נציגי אגודת ישראל מתוך הנחה שהדברים האלו קיימים אצל כל יהודי בבסיס. כשאנו מתבוננים במציאות אנו רואים שכמעט לכל יהודי יש זיקה לכשרות, שבת, ונישואין. רוב היהודים שאינם שומרי תורה ומצוות, גם אם אינם שומרים כשרות מכל מקום בחזיר הם לא יגעו, חזיר הוא קו אדום. רוב היהודים שאינם שומרי תורה ומצוות היושבים בארצנו הקדושה, אם תשאל אותם האם הם רוצים להתחתן עם יהודי/יה הם ישיבו בחיוב. וכן רבים היהודים שאינם שומרי תורה ומצוות שבשבת מגלים זיקה כל שהיא, יש כאלו שרק עושים קידוש, יש כאלו שהולכים לתפילה אחת, יש שלא נוסעים בשבת וכו' נמצא שבתחומים אלו קיימת ידיעה בסיסית שעל גביה אפשר להחיל את הכפייה ברמה זו או אחרת, לא משום שיש כפייה ברוחניות אלא משום שהכפייה הזו בבוא מן הימים תחשוף את הרצון הפנימי. נחזור ונדגיש, את הגדרים קבע בן גוריון שהיה רחוק משמירת תורה ומצוות הרבה יותר מיהודים אחרים שאינם שומרי תורה ומצוות. אסור לשכוח שההתנגדות לדת בתקופת קום המדינה היתה גדולה מאד, הכפירה והרצון לחלל אנשים היה דבר מצוי הרבה יותר ממה שמצוי היום. כיום אין רצון לחלל, החילונים מבינים שהדתיים הם בעלי כוח רב ואי אפשר לעצור את הרכבת הנוסעת, מה שהיום מנסים לעשות זה למנוע השתלטות של הדתיים על מוסדות המדינה. נקודות הבסיס שבן גוריון מצא אז ודאי נכונות גם לימינו אנו. איני אומר שאין יהודים שכלל לא מכירים מהי שבת וגם חזיר לא איכפת להם לאכול, אבל רוב העם יש לו זיקה בתחומים האלו. אם בן גוריון הגיע למסקנות האלו זה היה מתוך תחושה שההסכמות האלו יהיו מקובלות על שאר יושבי הארץ ובאמת במשך תקופה ארוכה לה היה פוצה פה ומצפצף. כל ההתנגדות שאנו עדים לה היום נובעת מפחד ומחשש שהשליטה החילונית מאבדת כוח.

21-22 – כשאנו מתבוננים במגילת אסתר ניתן לראות דבר מעניין. שלושת הנושאים העיקריים בהם ניסו להתנכל ליהודים היו אותם הנושאים שנקבעו בסטטוס קוו. שבת - "ביום השביעי כטוב לב המלך בין אמר למהומן... להביא את ושת המלכה... בכתר מלכות להראות העמים והשרים את יפיה..." רש"י מבאר שהאירוע הזה היה בשבת. למה דווקא שבת? אמרים חז"ל שהקב"ה העניש את ושת מידה כנגד מידה, ושת הרשעה היתה מביאה את בנות ישראל, מפשיטה אותן ועושה בהן מלאכה בשבת וכפי שעשתה כן עשו לה. מכאן אנו רואים שהגויים ראו עניין לפגוע דווקא במצוות השבת.

הרמב"ם דן בגדר של אפיקורס וכיצד צריך להתנהג עם אפיקורס, בהלכה ג הוא אומר שיש יוצאים מן הכלל המכונים "תינוק שנשבה" אלו אנשים שגדלו ללא שום זיקה למצוות "שהרי הוא כאנוס" ואתם צריך לקרב בדברי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה. לאן נעלמה הכפייה עליה דיבר הרמב"ם בבעל שמסרבת לתת לאשתו גט? אלא שכפי שאמרנו הכפייה יכולה לחול רק במקום שיש קומת בסיס, לא משום שיש כפייה ברוחניות אלא משום שכפייה על גבי קומת בסיס אינה מוגדרת כפייה אלא גילוי הרצון. וכך מסביר הרב יהודה שביב שאע"פ שיש כאלו הרוצים להשתמש ברמב"ם בהלכות גירושין כדי להוכיח שיש מקום לכפייה דתית, מכל מקום בימינו שיש אנשים שאין אצלם מוכנות בסיסית לקבלת עול תורה ומצוות ודאי שאין מקום לכפייה.

על פי הבנה זו ניתן להבין היטב את דברי תו"ס שבא לתרץ את הקושיא מדוע היה צריך לתת את התורה בכפייה למרות שבנ"י כבר הקדימו ואמרו "נעשה ונשמע". תו"ס מתרץ ואומר שהיה קיים חשש שגם לאחר שאמרו נעשה ונשמע, כשיראו את האש הגדולה יחזרו בהם. הדברים מתחברים כפתור ופרח. אמירת "נעשה ונשמע" היא גילוי מילתא לרצון הפנימי של בנ"י מה שאנו מכנים "קומת הבסיס", החשש שמא יחזרו בהם ישראל מאמירתם אין משמעותו שישראל בוחרים להתנתק מהרצון הפנימי, אלא שהרצון הפנימי מתמלא באבק, משום כך נצרך היה לכפות עליהם את ההר כגיגית, לא במובן של כפייה, אלא במובן של גילוי הרצון הפנימי.

20 – כאשר אנו עובדים בצורה כזו, לא בהכרח שנראה את השינוי באופן מידי, פעמים השינוי מגיע לאחר מאות ואלפי שנים, כמו שמצינו בגמרא בשבת שבימי אחשוורוש חזרו וקבלו את התורה מרצון!!

עלינו לדעת שאצל כל יהודי קיימת קומת בסיס, אולי הבסיס משתנה מיהודי ליהודי, אבל הקשר קיים אצל כולם וכפי שהסברנו בדברי הרב זצ"ל שהקשר לתורה אצל עם ישראל הוא צורך קיומי ולא נתון לבחירה. חובתנו לבדוק היטב היטב מהי קומת הבסיס באוכלוסיות שאינם שומרי תורה ומצוות ובהתאם לקומת הבסיס להשתמש בכוח הכפייה, כדי לחשוף את הרצון הפנימי שלהם.

לפני שנמשיך לדבר על הסטטוס קוו נייחד כמה מילים לחינוך ילדים. הדבר הראשון שאנו כהורים צריכים לעשות הוא להנחיל את הרצון הפנימי לקיום תורה ומצוות, לבנות את קומת הבסיס של הילד, לאחר שקומת הבסיס קיימת יש מקום לכפייה. מהי משמעות של כפייה בחינוך ילדים? יש שיאמרו שכשהילד לא קם לתפילה האבא קושר לו קולר ומושך אותו לבית הכנסת, זו ודאי לא הדרך. המשמעות של כפייה בבית היא לומר דברים ברורים ולא לתת דרוו לרצונות השליליים, לדוגמא, ילד יכול לומר: "אבא, היום לא בא לי ליטול ידיים" והאבא יכול להגיב ולומר: "תעשה מה שאתה מרגיש" מתוך מחשבה שאם לא יכפה את הילד הילד יגיע למצב שהוא נוטל ידיים מרצונו הטוב. תגובה הזו היא נוראית!! כיצד צריך להגיב? באמירה ברורה כדוגמת: "זה בכלל לא משנה אם בא לך או לא בא לך, בבוקר נוטלים ידיים!!". זו כפייה שתגלה את הרצון הפנימי!! אמירות לא ברורות, אמירות שפוחחות אפשרות לכאן או לכאן מערעות את היציבות ו"בונים" ילד ללא עמוד שדרה.

חברים יקרים!

"אין כפייה ברוחניות!" ! גם המקומות בהם מצאנו כפייה, כמו במתן תורה שכפה עליהם את ההר כגיגית אין הכוונה לכפייה במובן של הכרח אלא לכפייה במובן של גילוי הרצון. במשכן גם כפייה מסוג זה אסורה משום שה"לשמה" במשכן מעכב. הכפייה שמגלה את הרצון הפנימי יכולה לבוא רק במקום שיש רצון פנימי בסיסי אלא שהוא מכוסה בשכבות של אבק. הסטטוס קוו הקיים היום נוגע בנקודות בסיס שרוב ישראל מאמין בו ויש לו זיקה אליו. טעות תהיה להרחיב את הכפייה למקום שאין רצון פנימי וטעות תהיה לבטל את הכפייה במקום שכן יש רצון פנימי. הדרך הנכונה היא לזהות היכן קיימות נקודות זיקה ובנקודות אלו ניתן להחיל את הכפייה בהסכמה לאומית שעניינה אינה הכרח אלא גילוי הרצון.

שבת שלום ומבורך!!!

23-24 – כשרות - בגמרא מובא ששאלו תלמידיו של רשב"י מפני מה התחייבו שונאיהן של ישראל (הכוונה לישראל) שבאותו הדור כליה? אמרו להם: אמרו אתם! אמרו לו: מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע! נכון שבגמרא אין זו המסקנה, אבל וודאי שזה גם היה אחד הגורמים העיקריים. בנוסף אנו רואים שאחד מהדברים אותו חז"ל דואגים לציין ולהדגיש הוא שאסתר הקפידה לא לאכול מאכלים אסורים ובשעה שהיתה אצל שומר הנשים הקפידה לאכול זירעונים.

25-26 – נישואים - אחת נקודות השיא במגילה היא כאשר אסתר מקבלת את ההחלטה לפנות אל המלך. אסתר אומרת למרדכי "ובכן אבוא אל המלך אשר לא כדת וכאשר אבדתי אבדתי". חזל מסבירים שכוונת אסתר לומר שעד עכשיו נבעלה לאחשוורוש באונס וזו הפעם הראשונה שתבעל ברצון. אסתר יודעת שאחד היסודות החשובים ביותר בעם היהודי הוא לא להיבעל לגוי עד שהיא משתמשת בביטוי קשה האומר כביכול שהיא תאבד מעם ישראל.

יש הטוענים שאם לא נכפה כלל ונבטל את כל הסטטוס קוו רבים היהודים שיחזרו בתשובה, זו טעות, הכפייה על הרצון הבסיסי שממילא קיים שומרת על כך שהרצון הבסיסי יישאר, ללא הכפייה הרצון הבסיסי הזה בעוד שניים שלוש דורות יעלם לגמרי ואז ה' ירחם להיכן נגיע. כמובן שאיני יכול להוכיח את הדברים שנכתבים שהרי לא ניסונו, אבל מהמקורות שראינו לא נראה שזה יביא לדברים טובים אלא רק לקטסטרופה גדולה יותר. ליושבים בגלות אין אף אחד שאומר מה לעשות ומשום מה הצרות הגדולות ביותר ברוחניות מתרחשות שם הרבה יותר מבארץ ישראל. כמעט ואין זכר לשבת, וההתבוללות כל הזמן במגמת עלייה. אחת הראיות שמנסים להביא המתנגדים לכל כפייה דתית מכל סוג שהוא זו מצוות ברית מילה. הם טוענים שאין כפייה על ברית מילה ולמרות זאת כולם מלים וכשם שכך קורה עם מצוות מילה כך יקרה גם עם שאר המצוות. זו טענה שצריך להתמודד איתה, אבל נראה לי שגם עליה יש תשובה. אחד הסמלים המובהקים ביותר של העם היהודי הוא ברית המילה. רבים חושבים שאדם שלא נימול דינו כגוי. לא בכדי, פעמים רבות כשגזרו גזירות על ישראל אחת הגזירות המקובלות היתה איסור מילה. גם המילה זו מצוה שברצון הפנימי קיימת אצל כל יהודי וכמעט כל יהודי גם מודע אליה. ה"יתרון" שיש במצוות מילה, עם כל הקושי שכביכול זו מצווה לא מוסרית, סוף סוף זו פעולה קטנה שמעבר לרגע המילה לא נדרש מהאדם לעשות מאומה. זו הסיבה שמצוות מילה לא רק שהיא קיימת ברצון הבסיסי אלא היא ממשיכה להתקיים בפועל אצל 97% מהיהודים היושבים בארץ.

אם נוציא מכאן כלל נוכל לומר שאין כפייה ברוחניות וגם המקומות שמצאנו כפייה אין הכוונה לכפייה שפירושה הכרח אלא לכפייה שפירושה גילוי הרצון. כל מקום שלא קיים רצון פנימי הכפייה לא תועיל אלא רק תרחיק, אולם במקום שקיים רצון פנימי, במקום שיש בסיס ברמה זו או אחרת, שם צריך לנסות ולחשוף את הרצון הפנימי ופעמים שדבר זה נעשה כביכול בכפייה. לא תמיד נראה את התוצאות מיד ואולי תמיד לא נראה מיד, התוצאות יכולות לבוא לאחר שנים רבות, לפעמים גם מאות ואלפי שנים אבל הם יבואו. צריך להתנהל בצורה חכמה ולא מתלהמת. הוויכוחים בראש כל חוצות מגבירים את השנאה וצריך להתרחק מהם, פשוט להמשיך להתנהל כמו שהיה עד היום ומבלי לעשות רעש ובלגן.

